

Т.М.Гордіца, к.е.н.,
Буковинський університет,
м. Чернівці

БАНКІВСЬКІ ДЕПОЗИТИ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА МЕХАНІЗМИ СТАБІЛІЗАЦІЙНОГО ВПЛИВУ

У статті розглянуто сучасні тенденції динаміки структури депозитів домашніх господарств. На основі проведеного аналізу показано переваги та недоліки застосування контролю за відтоком заощаджень в розрізі адміністративних (прямих) та ринкових (непрямих) методів. Автором запропоновано метод ліберально-адміністративного впливу як механізм можливої стабілізації ресурсної політики банківського сектору економіки в умовах кризової макроекономічної ситуації.

In the articles considered modern tendencies of dynamics of structure of deposits of households. The lead analysis has shown advantages and lacks of application of methods of administrative (direct) and market (indirect) controls over outflow of monetary savings. An author is offer the method of liberally administrative influence, as a mechanism of the possible stabilizing of resource policy bank the sector of economy in the conditions of crisis macroeconomic situation.

В умовах ринкової економіки розмір щорічних прибутків населення, як правило, перевищує розмір його щорічних видатків. І таким чином залишається певна частина грошових коштів, яка не витрачається на придбання товарів і послуг, нерухомості, сплату податків тощо. Вона називається заощадженнями, а в подальшому через фінансово-кредитну систему вони перетворюються на інвестиційний капітал з моменту їх надходження до споживачів. В умовах значного відпливу коштів клієнтів, починаючи з жовтня **2008** року, із банківської системи, а також за умов наявності ризиків подальших інфляційних та девальваційних процесів, найбільш актуальним постає завдання створення дієвого механізму стимулювання стабілізації та повернення гривневих вкладів у банківську систему. Тенденції, що спостерігалися впродовж останнього кварталу **2008** року, поширилися і на початок **2009** року. Загальний обсяг депозитів у національній валюті у січні зменшився на **7,4%** (до **185,4** млрд. грн.), у т.ч. фізичних осіб – на **2,8%** (до **105,0** млрд. грн.). Одночасно загальний обсяг депозитів в іноземній валюті (у доларовому еквіваленті) у січні зменшився на **2,2%** (до **20,0** млрд. дол. США), у т.ч. фізичних осіб – на **4,5%** (до **13,3** млрд. дол. США) [1]. З іншого боку, зростання попиту на готівкову іноземну валюту та особливості динаміки валютної структури депозитів призвели до

збільшення рівня доларизації економіки з **22,8%** на початку року до **30,6%** за станом на **1 січня 2009 р** [2].

Питання впливу доларизації на тенденції розвитку національної економіки, в т.ч. і банківського сектору, в умовах трансформаційних економік не раз піднімали О.Береславська, В.Бочан, Б.Данилишин, С.Шумська та ін. [3-6], які в тому чи іншому контексті досліджували її переваги та недоліки, пропонуючи різноманітні ринкові заходи, спрямовані на регулювання і, в кінцевому підсумку на зниження рівня доларизації. Адже в Україні за умов стрімкого зростання доларизації економіка втрачає один з двох інструментів регулювання – монетарний (тобто управління економікою за допомогою пропозиції грошової маси) і в її розпорядженні залишається тільки бюджетна і податкова політика. Актуальність цього питання залишається в полі зору саме в період панування світової фінансової кризи. Проблематика поставленого питання присвячена дослідженню тенденцій, які останніми роками спостерігалися на грошово-кредитному ринку, а саме – процеси активізації роботи банків на зовнішніх ринках та підвищення попиту домашніх господарств на валюту на готівковому ринку. Ці тенденції спричинили суттєву уразливість функціонування національного банківського сектору зовнішніми ризиками внаслідок дії світової фінансової кризи.

Таким чином, постає необхідність впровадження можливих механізмів максимального згладжування впливу зовнішніх шоків факторів на внутрішній ринок за рахунок швидкого перетікання потоків капіталу, підняття рівня довіри до національної валюти, з одного боку, та зменшення присутності іноземної валюти в операціях на внутрішньому ринку та як засобу заощаджень – з іншого. Такі дії становлять основу для відновлення активної кредитної діяльності банків, яка передбачає можливості стабілізації не тільки окремих секторів, а й економіки в цілому. Отже завданнями даної статті є: а) дослідження сучасних тенденцій динаміки та зміни структури депозитів домашніх господарств у контексті їх валютизації; б) аналіз причин та наслідків відпливу заощаджень та методів регульованого і ліберального контролю за цим процесом; в) розробка рекомендацій можливої

стабілізації ресурсної політики в частині депозитів населення в умовах кризової макроекономічної ситуації.

За даними останнього огляду економічного стану України, погіршення фінансових результатів підприємств та уповільнення зростання доходів населення обумовили подальше погіршення динаміки галузей, орієнтованих на забезпечення споживчого та інвестиційного попиту. Саме суттєве уповільнення зростання доходів населення при практичній недоступності кредитних ресурсів обумовило подальше зниження споживчого попиту, що спричинило падіння виробництва галузей, спрямованих на його забезпечення. Отже, виробництво харчової промисловості в січні знизилось на **14,3%** в річному вимірі, легкої – на **38,4%**. Значне уповільнення зростання доходів населення наприкінці **2008** року та звуження споживчого кредитування, яке розпочалося ще з травня **2008** року, спричинили падіння обсягів роздрібного товарообороту в січні на **7,8%** в річному вимірі, а істотне зростання цін на імпортні товари внаслідок девальвації національної валюти виступало додатковим фактором зниження обсягів роздрібного товарообороту [7].

На даний час головні резерви відновлення активної кредитної діяльності банків перебувають саме у площині повернення в банківську систему коштів, які були вилучені насамперед домашніми господарствами (наймані працівники, роботодавці, самостійно зайняті працівники, одержувачі пенсій, одержувачі доходу від власності та інших трансфертів) у період кризових явищ. Як свідчить практика, для успішної роботи банки не можуть використовувати тільки власний капітал. У різних країнах співвідношення між власним і залученим капіталом може відповідати таким співвідношенням: від **1:10** до **1:100** [8]. В Україні воно відповідає межі **1:20**, а саме – нормативне значення показника залучених та позичених коштів не має перевищувати розмір власного капіталу більше, ніж у **12** разів. Останні роки панувала тенденція залучення фінансування на зовнішніх ринках завдяки меншій вартості ресурсів та відсутності заставного забезпечення. Наприклад, з **1** вересня **2007** року до **1** вересня **2008** року приріст депозитів в українських банках становив **104** млрд. гривень, у той час як

кредити зросли вдвічі – до **203** млрд. грн. [9]. Брак дешевих ресурсів, який спостерігався протягом першого півріччя **2008** року на внутрішньому ринку, спричинив подальше використання банками значних зовнішніх позик для покриття цієї різниці. Вже за третій квартал **2008** року валовий зовнішній борг банківського сектору склав **42117** млн. дол. США, в той час як аналогічний показник за другий квартал **2008** року становив **38433** млн. дол. США [10]. Вплив світової фінансової кризи спричинив відтік іноземної валюти через канали фондового ринку і, як результат, виникло загострення проблеми валютного рефінансування банків, зростання дефіциту поточного балансу та певного валютного ажіотажу серед населення. В економіці розпочалися девальваційні процеси, які призвели до зменшення у вересні рівня міжнародних валютних резервів на **0,5** млрд. дол. США, а за жовтень втрати резервів уже становили **5,6** млрд. дол. США [5]. Таким чином, постала проблема недофінансування економіки. Отже, втративши доступ до зовнішніх дешевих ресурсів, вітчизняні банки змушені були обрати для себе одне з найбільш дорогих джерел залучення коштів – грошових заощаджень домашніх господарств, тобто використовувати методи «ринкового контролю» (непрямий), що спрямовані на позбавлення привабливості відтоку капіталу населення. Вищезгадані методи полягали в наступному:

По-перше, у зміні їхньої структури, тобто конвертація у межах валютних позицій гривневих вкладів у валютні за рахунок власних валютних позицій. У результаті на готівковому валютному ринку сформувалося значне від'ємне сальдо продажу/купівлі населенням іноземної валюти. За статистичними даними, депозити домашніх господарств на кінець грудня **2008** року становили **218** млрд. грн., темп їх приросту зменшився до **30,3%** у річному обчисленні, в т.ч. у доларах США збільшилися до **54,6%**, в євро до **100,7%** у річному обчисленні (табл. 1).

По-друге, зміни строковості погашення. Аналіз показує, що темпи приросту депозитів, залучених строком до **1** року, збільшилися до **71,9%** у річному обчисленні, а строком від **1** року до **2** років та строком більше **2** років зменшилися

відповідно до **20,4%** і **79,2%** у річному обчисленні (табл. 2).

Таблиця 1

Депозити домашніх господарств за валютами [11]

Показники	Листопад 2008		Грудень 2008	
	Залишки на кінець періоду, млрд. грн.	Зміна у річному обчисленні, %	Залишки на кінець періоду, млрд. грн.	Зміна у річному обчисленні, %
Усього	202.02	33.1	217.86	30.3
Гривня	111.83	18.1	110.02	7.5
Долар США	69.77	46.3	75.46	54.6
Євро	26.21	84.5	31.13	100.7
Інші валюти	1.22	142.4	1.25	132.6

Отже, така тенденція показала, що заощадження домашніх господарств у банках, які за своїм функціональним призначенням повинні формувати нагромадження, насправді неухильно втягувалися в поточний грошовий оборот і втратили властивості інвестицій.

Таблиця 2

Депозити домашніх господарств за строками погашення [11]

Показники	Листопад 2008		Грудень 2008	
	Залишки на кінець періоду, млрд. грн.	Зміна у річному обчисленні, %	Залишки на кінець періоду, млрд. грн.	Зміна у річному обчисленні, %
Усього	209.02	33.1	217.86	30.3
На вимогу	38.44	5.5	40.58	1.1
До 1 року	49.68	62.2	55.88	71.9
Від 1 року до 2 років	98.96	26.4	98.63	20.4
Більше 2 років	21.95	87	22.78	79.2

По-третє, останнє півріччя **2008** року та початок **2009** року показали тенденцію рекордного, починаючи з **2006** року, підвищення депозитних ставок (рис. 1).

Таким чином, процентні ставки за строковими депозитами, залученими банками у фізичних осіб, протягом грудня зросли до **19,1%**, в іноземній валюті – до **11,2%**. Аналогічні показники склали в грудні **2006** відповідно **13,6%** та **8,4%**, в грудні **2007** – **13,7%** та **8,9%**. У січні **2009** року вони вже склали за депозитами у національній валюті **19,8%** та в іноземній **11,5%** [12]. При цьому на ринку спостерігалася ще одна тенденція: зменшення частки депозитів, що припадає на великі банки, на користь середніх з **76%** до **55%** з більшим ступенем депозитного ризику [13].

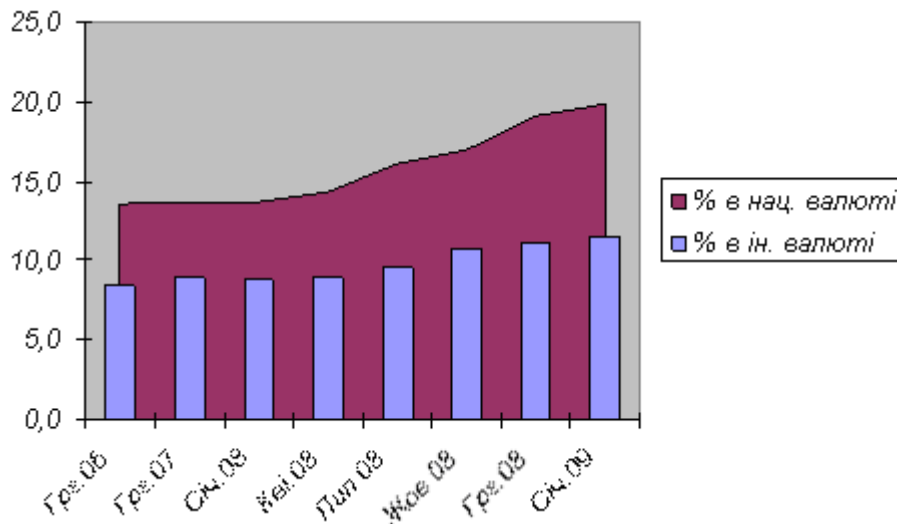

Рис. 1. Процентні ставки за строковими депозитами, залученими банками у фізичних осіб (середньозважені ставки в річному обчисленні, %)

Безумовно, що кошти, які вилучалися з депозитних рахунків, мали готівкову форму, а також частково спрямовувалися на готівковий валютний ринок. Так, за жовтень – грудень 2008 р. обсяг готівки поза банками збільшився на 15,9%, або 21,2 млрд. грн., а її частка в грошовій масі зросла з 28% до 30%. За цей самий час обсяги перевищення продажу банками готівкової іноземної валюти над купівлею становили 3,3 млрд. дол. США [2].

Відомо, що домашні господарства швидше за всіх суб'єктів ринку диверсифікують свій портфель запасів за рахунок збільшення їх частки в доларах та євро, а також витрачаючи кошти на споживчі цілі й уникаючи таким чином впливу інфляційних процесів. Зрозуміло, ставки не покривають зростання споживчої інфляції, яка за підсумками 2008 р. склала 22,3% (у 2007 р. – 16,6%). Зниження обмінного курсу гривні до основних світових валют та високі інфляційні й девальваційні очікування домогосподарств призвели до зростання вузької базової інфляції (зміна цін непродовольчих товарів, за винятком палива) – 11,1% з початку року. Цей показник, який є мірою імпортованої інфляції, відображає вплив курсової політики на динаміку споживчих цін [2]. Але за наявності альтернативних дієвих інструментів та прозорих механізмів з боку комерційних банків щодо проведення валютної політики на готівковому ринку, лєвова частина

заощаджень, що були разом із коштами знятими із депозитних вкладень і витрачалися на придбання валюти та споживчих товарів, могла б бути знову залучена в реальну економіку. Надмірно ліберально-ринкова політика комерційних банків призвела до втрати інвестиційного потенціалу банківської системи, особливо в національній валюті. Адже готівкові кошти можуть використовуватися лише безпосередньо їх власниками, оскільки готівкова частина грошової маси є пасивною і не бере участі у створенні нових грошей через механізми мультиплікації. Саме особливість кругообігу фінансового капіталу полягає в характеристиці фінансового активу (товару), який придбавається за гроші (Γ) з наступним зростанням їх вартості (Γ') [14]. Тому для ринку депозитних вкладень кругообіг фінансового капіталу є таким: Γ -Д- Γ' (Γ – гроші, Д – депозитні заощадження, Γ' – капіталізований фінансовий результат).

З іншого боку, аналіз показав неспроможність виконання національною валютою своїх базових функцій, а саме – виступати єдиним засобом нагромадження, а також недосконалу політику з боку НБУ щодо управління грошово-кредитним ринком через адміністративні важелі контролю за динамікою депозитів в іноземній валюті, які розміщені в комерційних банках, і масою готівкової іноземної валюти в обігу.

Використовуючи класифікацію стосовно контролю за міжнародним рухом капіталу, яка відображає три основні його форми, а саме: адміністративні (прямі) методи контролю, що обмежують операції з капіталом та пов'язані з ними платежі й перекази коштів, ринкові (непрямі) методи контролю, спрямовані на позбавлення привабливості відтоку капіталу, та ліберально-адміністративні, що поєднують в собі проведення економічних реформ у країні та використання адміністративних методів, запропоновану О. Яровим [15], розглянемо основні дії політики посилення депозитної дисципліни, яка була запроваджена НБУ, починаючи з жовтня 2008 року.

Отже, адміністративні (прямі) важелі контролю та врегулювання фінансової дестабілізації з боку Національного банку України щодо ринку заощаджень домашніх господарств

полягали в наступному [2]:

Ї з жовтня **2008** року заборонив банкам достроково виплачувати термінові депозити, застосувавши аналогічний механізм, який був випробуваний у **2005** році;

Ї для «заохочення» комерційних банків щодо залучення вкладень в національній валюті з **5 грудня 2008** р. введено норматив обов'язкового резервування за залученими коштами в національній валюті, який був установлений на рівні нуля, тоді як за строковими коштами в іноземній валюті – **3%**, а за коштами в іноземній валюті на вимогу – **4%**. Надалі Національний банк посилив диференціацію вимог з обов'язкового резервування залежно від того, у якій валюті залучені кошти. З **05.01.2009** норматив обов'язкового резервування за строковими коштами в іноземній валюті збільшений до **4%**, за коштами в іноземній валюті на вимогу – до **7%**;

Ї були посилені пруденційні нормативи діяльності банків (в т.ч. у частині вимог адекватності капіталу), стимулюючи їх укладати угоди в національній валюті і більш зважено підходити до управління ризиками;

Ї для збільшення довіри вкладників до банківської системи було перераховано **1** млрд. грн. для поповнення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що дало змогу збільшити максимальну суму відшкодування до **150** тис. грн.;

Ї у листопаді – грудні **2008** р. було запроваджено проведення інтервенцій через механізм валютних аукціонів. На валютному ринку для зниження девальваційного тиску на гривню обсяг валютних інтервенцій у **IV** кварталі **2008** р. досяг **10,3** млрд. дол. США. Чисте від'ємне сальдо валютних інтервенцій Національного банку України у **2008** р. становило **-3,9** млрд. дол. США.

Ї було внесено зміни до порядку курсоутворення (згідно з якими офіційний курс гривні до долара США має визначатися на рівні курсу, установленого на міжбанківському валютному ринку України).

Таким чином, жорсткі адміністративні чинники, які були запроваджені НБУ лише наприкінці **2008** р. – початку **2009** р., довели наявність „втрачених можливостей” дієвого впливу на стабілізацію ситуації в грошово-кредитній сфері внаслідок

постійно-зростаючої валютно-фінансової дисбалансованості, що набула свого піку у жовтні **2008** року, а розгорталась протягом останніх років.

Щодо оцінки перспективи впливу НБУ на подальші стабілізаційні дії грошово-кредитної сфери, відповідно до «Основних засад грошово-кредитної політики на **2009** рік», що передбачають «ужиття інших ринкових заходів, спрямованих на зниження рівня доларизації економіки, зовнішніх ризиків та удосконалення засад валютного сегменту грошово-кредитного ринку» [16], запропонуємо використання третього методу, а саме ліберально-адміністративного впливу як механізму можливої стабілізації ресурсної політики банківського сектору економіки в умовах кризової макроекономічної ситуації. Такий підхід поєднує в собі проведення взаємоузгоджувальних дій як комерційних банків (ліберальний підхід), так і НБУ (адміністративний підхід) щодо вдосконалення ринкових механізмів стабілізації на грошово-кредитному ринку та використання адміністративних методів для її досягнення. При цьому важливими, з нашого погляду, є наступні рекомендації:

1. Запровадження механізму взаєморозрахунків між банками та їхніми структурними підрозділами щодо погашення контрагентом кредитів за рахунок строкових депозитних вкладень, які знаходяться на його рахунках в будь-якому банку, за умови, що відсотки не будуть ним втрачатися. При чому погашення кредитних коштів має відбуватися за рахунок депозитних вкладів незалежно від виду валют, застосовуючи для конвертації офіційні курси з метою контролю та протидії спекулятивним діям проведення даних операцій.

2. Введення в дію протекціоністських заходів щодо відтоку готівкової валюти за межі України, а саме – запровадження жорстких лімітів на вивезення населенням готівкової іноземної валюти та безготівкової іноземної валюти на СКР, а також на інші неторговельні операції.

3. Надання переваг підтримки рефінансуванням з боку НБУ банків з національним капіталом. Доречність такого підходу обґрунтована можливістю „материнських структур” банків з іноземним капіталом рефінансувати борги своїх українських

дочірніх структур. Зауважимо, що в Україні є **36** банків з іноземним капіталом, які не мають боргів по зовнішніх запозиченнях. Серед їхніх власників є великі зарубіжні банки, в т.ч. чотири (**Citigroup, Credit Agricole, UniCredit, ING Bank**), які входять до **25** найбільших і два (**Citigroup, Credit Agricole**) до **10** найбільших банків. З цих банків лише два фігурують як такі, що постраждали від іпотечної кризи: це **Citigroup** і **Credit Agricole**. Зовнішні борги ще **11** банків, які є власністю іноземних банків, складають всього **4%** до пасивів (в загальному до **2** млрд. доларів США) [17].

4. Для нарощування валютних резервів запровадити норми обов'язкового продажу **50%** валютних надходжень на користь резидентів України. Саме цей чинник був запропонований рішенням Ради Національного банку України від **10** лютого **2009** року [18], але не набув свого відображення в «Основних засадах грошово-кредитної політики на **2009** рік».

Список використаних джерел:

1. Інформація щодо підтримання Національним банком України ліквідності банків через різні інструменти за січень **2009** року [Електронний ресурс]. – Доступ: www.bank.gov.ua/Statist.
2. Монетарний огляд за **2008** рік [Електронний ресурс]. – Доступ: – www.bank.gov.ua/Statist.
3. Береславська О. Доларизація в Україні та шляхи її подолання // Вісник НБУ. – **2004**. – №10. – С.10-13.
4. Бочан В.І. Доларизація економіки України: причини і наслідки [Електронний ресурс]. – Доступ: –www.confcontact.com/2007may.
5. Данилишин Б. Шлях до подолання кризових явищ - макроекономічна стабільність і с координованість дій // Дзеркало тижня. – **2008**. – №47 (726), 13-19 грудня **2008**.
6. Шумська С. С. Гоївкові кошти населення в іноземній валюті як фінансовий ресурс економіки [Електронний ресурс]. – Доступ: – www.library.ukma.kiev.ua/e-lib.
7. Оцінка економічного стану України (січень **2009**) [Електронний ресурс]. – Доступ: – www.bank.gov.ua/Statist.
8. Козлов С. Банківська система: стан, особливості та взаємозв'язок із фінансовою безпекою [Електронний ресурс]. – Доступ: – www.yur-gazeta.com/oarticle.
9. Дубенський Д. Кияни тікають від банків // Хрещатик. – **2008**. – №191, 21 жовтня [Електронний ресурс]. – Доступ: – smi.liga.net/articles.
10. Категорії та компоненти даних, які поширюються згідно з рекомендаціями ССПД [Електронний ресурс]. – Доступ: – www.bank.gov.ua/Statist.
11. Кредити та депозити домашніх господарств. Статистичний випуск Національного банку України. Грудень **2008** [Електронний ресурс]. – Доступ: – www.bank.gov.ua/Statist
12. Процентні ставки за строковими депозитами, залученими банками у фізичних осіб (середньозважені ставки в річному обчисленні, %) [Електронний ресурс]. – Доступ: – www.bank.gov.ua/Statist.
13. Банки підвищують ставки [Електронний ресурс]. – Доступ: – www.day.kiev.ua.
14. Управління кредитними та інвестиційними потоками капіталу **2004** року: Автореф. дис... д-ра екон. наук: **08.04.01** / В.В.Корнеев; НАН України. Ін-т екон. прогнозування. — К., **2004**. — 35 с.
15. Валютний контроль в системі протидії "втечі капіталу" в країнах з перехідною економікою **2005** года: Автореф. дис... канд. екон. наук: **08.05.01** / О.В. Ярова; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., **2005**. — 21 с.

16. Основні засади грошово-кредитної політики на **2009** рік (схвалені рішенням Ради НБУ від 15 вересня 2008 року № 14, зі змінами та уточненнями, внесеними рішенням Ради НБУ від 10 лютого 2009 року № 1) [Електронний ресурс]. – Доступ: – www.bank.gov.ua/Statist.

17. Гайдуцький П. Вплив антиінфляційних заходів на банківську систему дає негативні наслідки [Електронний ресурс]. – Доступ: – www.day.kiev.ua.

18. Про підсумки виконання Основних засад грошово-кредитної політики на **2008** рік та внесення змін і уточнень до Основних засад грошово-кредитної політики на **2009** рік. Рішення Ради НБУ від 10 лютого 2009 року № 1 [Електронний ресурс]. – Доступ: – www.bank.gov.ua/Statist.